

Кобзар О.І.

elenakobzar1966@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5975-4312>

доктор філологічних наук, професор,
кафедра романо-германської філології,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Полтава, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ ЗНАЧЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Відтворення національних реалій у художньому перекладі на тлі різномовних національних систем є однією з фундаментальних проблем сучасного перекладознавства, що тісно пов'язана з лінгвокультурологією взагалі та семіотикою зокрема. Літературні твори залишаються скарбницею духовного культурного досвіду народу, тому їхнє дослідження як національних знакових систем спрямовані, в першу чергу, на розкриття національного складника. Мистецтво перекладу художніх текстів передбачає урахування широкої палітри реалій, які містять елементи національного світорозуміння та світосприйняття, що фіксується та проявляється у мові твору. Наразі наукових праць, присвячених вивченню ролі національних реалій у художньому тексті та способів їх адекватної передачі мовою перекладу надзвичайно мало, зазвичай розробляються лише окремі аспекти даної проблематики, що і зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Переклад реалій – це невід'ємна складова передачі національної своєрідності мови, де важлива не тільки перекладацька техніка, а й розуміння національної природи мови. Цей процес пов'язаний із проникненням у багатовимірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується крізь призму світобачення як письменника-автора тексту, так і перекладача. Цікаво прослідкувати, як саме проходить зазначений процес відтворення національних особливостей художнього твору під час його перекладу іншою мовою, що і є **завданням** нашого дослідження. Головна умова адекватного відтворення національних реалій – це їхнє глибоке розуміння і широке використання у власній практиці, оскільки в художньому тексті вони являють собою стильотворчі засоби, сприяючи створенню національного колориту. Тому надзвичайно вдалим матеріалом для дослідження ми вважаємо тексти перекладів творів іноземними мовами, виконані власноруч їхніми авторами (автопереклади). В царині німецько-українських перекладів ми маємо унікальну нагоду прослідкувати зазначений феномен на прикладі німецькомовних творів Івана Франка та їхніх автоперекладів, що і є **метою** нашої статті. Для повноти розкриття

обраної теми передбачається розв'язати наступні завдання: сформулювати визначення поняття «національна реалія», показати значення реалій у відображенні культури певної нації, описати специфіку авто перекладу реалій у художніх творах І. Франка; встановити закономірність адекватного відтворення реалії певної культури засобами цільової мови.

Сучасні науковці під поняттям «реалії» розуміють слова і словосполучення народної мови, які називають предмети, поняття і явища, що характерні для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації чи країни. Вони є носіями національного, місцевого або історичного колориту, тому не мають точних відповідностей в інших мовах, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних підставах», тому що вимагають особливого підходу» (Влахов, Флорин, 1970, с. 438]. Дослідженню реалій у сучасному перекладознавстві присвячено праці О. Бурбака, Р. Зорівчак, А. Суперанської, Я. Рецкера, В. Россельса, А. Федорова, А. Швейцера та інших.

Іван Франко – один з найвідоміших діячів української культури, поет, письменник, літературний критик, перекладач, мовознавець, публіцист, історик, етнограф, філософ. Його перу належить багато різноманітних у тематичному і жанровому плані наукових праць і художніх творів, серед яких і прозові твори, написані іноземними (німецькою та польською) мовами. За своїм характером вони є інтернаціональними і одночасно національними, оскільки відображають життя, побут, актуальну на ті часи класову орієнтацію та ідейні позиції жителів Західної України, Росії, Польщі, Чехії, Австрії, Німеччини. Вони сповнені почуттям глибокої поваги автора як до свого, так і до інших народів, любові до своєї країни, що надає їм особливої художньої значимості.

Значний вплив на формування мовної особистості І. Франка мало його місце народження та проживання – Галичина – багатомовна та багатокультурна територія, де активно співіснували українська, німецька і польська мови, взаємодіяли культури та традиції цих народів. Творча інтелігенція того часу говорила в основному німецькою або польською, оскільки літературна українська мова була ще недосконалою, а тому – малопопулярною. Тогочасний журналіст П. Сукенников у репортажі для німецької газети (1902) свідчить про білінгвізм письменника: «Франко володіє кількома європейськими мовами і, на відміну від багатьох, котрі вміють викладати власні думки, незважаючи на знання мов, суто своєю рідною мовою, він пише німецькою живо та образно...» (Сукенников, 1966, с. 223–224).

Німецькомовна творчість І. Франка була предметом дослідження таких відомих науковців, як Б. Бендзар (Поетична спадщина І. Франка німецькою мовою, 1971), М. Цесьля (Niemiecka oryginalna twórczość literacka Iwana Franki, 2007), Ю. Проскуріна (Лінгвокультурологічні особливості авторських перекладів Івана Франка, 2011), Т. Космеда (Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри, 2006), Є. Сухомлин (Майстерність Івана Франка – критика, митця,

перекладача, публіциста (інтеграційний аспект): монографія, 2011), І. Теплий (Іван Франко як читач і редактор власних перекладів, 2013) та ін. У художній спадщині І. Франка, за даними Б. Бендзара, налічується понад 130 творів німецькою мовою, з них 5 автобіографічних, 34 публіцистичних, 33 літературознавчих та етнографічних, 15 художніх творів і 45 перекладів здебільшого з української літератури [4, с. 3]. Із художніх творів, написаних спершу німецькою мовою, а потім перекладених автором українською, відомі такі: оповідання «Das Recht des Schweines» («Свинська конституція») та «Thomas mit dem Herzen und Thomas ohne Herz» («Хома з серцем і Хома без серця»), новела «Der Räuber und der Geistliche» («Розбійник і піп»), притча «Die galizische Schopfungsgeschichte» («Із галицької Книги буття»), новела (Dorn im Fusse. Eine Erzählung aus dem Huzulenleben) («Терен у нозі. Оповідання з гуцульського життя»). Інші німецькомовні оповідання та новели, навпаки, написані спочатку українською мовою, а потім перекладені І. Франком німецькою.

Об'єктом власного дослідження ми обрали німецькомовне оповідання І. Франка, «Thomas mit dem Herzen und Thomas ohne Herz» («Хома з серцем і Хома без серця»), написане спочатку німецькою (опубліковане в додатку «Sonntags-Zeit» від 19 червня 1904 року до газети «Die Zeit»), щоб німецькомовне населення Галичини могло читати оповідання рідною для них мовою, а потім того ж року надруковане українською мовою у «Літературно-Науковому Віснику» (ЛНВ. – Кн. 8. – С. 123–145). Автопереклад супроводжувала примітка: «Оце оповідання в скороченій і менш обробленій формі було написане по-німецьки і надруковане в недільнім додатку до віденської газети «Die Zeit», ч. 626, із д[ня] 19 червня 1904».

В оповіданні автор демонструє дві життєві позиції представників демократичної інтелігенції, два протилежні погляди на політичне розуміння форм боротьби за соціальну справедливість, особливо актуальні в часи класових боїв. Ідея оповідання – неминучість революційної боротьби у вирішенні антагоністичних протиріч суспільного життя тодішньої Австро-Угорщини – актуальна, на думку письменника, також для українського населення.

Авторський переклад І. Франка власних прозових німецькомовних творів українською мовою є важливою складовою творчої спадщини письменника. Створення двомовних варіантів того ж самого тексту, кожен з яких орієнтовано на певну читацьку аудиторію, було складною справою. Щоб якнайкраще донести читачу свою думку, автор мав враховувати різний лінгвокультурологічний контекст творів, а саме, особливості стилю, традицій, культур кожної з мов. Особливу увагу при перекладі звертають на себе реалії – деталі національного колориту, оскільки вони можуть ускладнювати розуміння змісту і перешкоджати належному сприйняттю тексту. У зв'язку з цим Франко-автоперекладач у німецькому варіанті свідомо жертвує національними деталями, спрощуючи текст, ураховуючи специфіку світосприйняття

німецькомовного читача, а в українському – прикрашає текст елементами народної мови та фольклору.

У результаті порівняння німецького та українського текстів оповідання ми простежили, як перебігав процес автоперекладу та яких відмінностей зазнав авторський «паралельний» текст. Здійснений аналіз дає нам право стверджувати про наявність міжмовних якісних і кількісних відхилень авторського перекладу від оригіналу. Міжмовні відхилення є перетворенням на рівні форми і зумовлені, зазвичай, фактором міжмовної асиметрії. Через прагматичність та стислість німецької мови, письменник потребує більше українського тексту для викладення та роз'яснення власної думки. Так по формі, на відміну від німецького, український текст задля чіткішої структурності поділено автором на розділи. В українському варіанті І. Франко переклав початок оповідання дослівно з німецької мови, однак подальший текст зазнав певної трансформації.

У багатьох місцях переклад, на думку автора, вимагає роз'яснення, а значить розширення тексту, що призводить до кількісних відхилень у тексті перекладу. Кількісні відхилення пов'язані зі змінами змістовно-фактичної інформації на рівні певної фрази та тексту в цілому. Наприклад, коротку в німецькому тексті фразу «*War es wirklich so notwendig, deine Studien an der Nagel zu hängen, um hier dem kritiklosen Volke solche Dummheiten vorzutragen*» (Franko, 2016, с. 59) в українському варіанті розширено до цілого абзацу, в якому пояснюється, які переваги мав би Хома із серцем, якби закінчив університет (посада, самостійне удержання, незалежність і т.п.). У другому розділі розширено абзац, що починається словами: «– Любов сліпа...», додано текст від слів «про якого злі язики говорили» до слів «докази його розуму». Другий розділ, який у німецькому варіанті закінчувався словами «спльовує і відходить», в українському варіанті інший. У третьому розділі дописані цілі сторінки. Від слів «Він покинув свої германістичні студії» йде новий текст до слів «про стан твого розумового підковання». У кінці третього розділу додано абзац: «Тут розмову обох приятелів...». Пісня Хоми з серцем у німецькому варіанті має лише один куплет, який відповідає третьому куплету в українському тексті. Повністю написано четвертий розділ (Франко, 1904, с. 123-145), який у німецькомовному тексті представлено декількома абзацами (Franko, 2016, с. 62-63).

Якісні відхилення перекладу І. Франка відбуваються на рівні змісту, коли ним використовуються лексичні, синтаксичні і стилістичні засоби з національно-культурним компонентом значення та лінгвокультурні концепти-реалії. Наприклад, дизентерія називається автором зрозумілим простим людям словом «різачка», а дифтерія – «задавлячка», Знаковим видається нам синонімічний ряд, використаний автором для поняття «поліцейський»: у першому випадку німецькомовне загальноживане слово «*ein Beamte*» в українському варіанті перекладено біблійною метафорою – «рамен закону» у лапках, що свідчить про її іронічний характер; далі більш емоційно забарвлене «*der Schutzmann*»

перекладено з невеликим роз'ясненням: «сторож публічної безпеки» (курсив наш, О.К.); і навпаки, німецькомовна метафора «*das Auge des Gesetzes*» з розшифровкою «*der Schutzmann*» українському читачу надано без пояснення: «око закона» (Franko, 2016, с. 56).

Здебільшого якісні відхилення на рівні фрази призводять водночас і до кількісних відхилень. Так у першому розділі задля зрозумілого українцю опису п'яної людини додано абзац: «– А я тобі кажу, куме Блажею...кровать твою мать за ногу...жінка має рацію...що забагато, того й свині... чи то чесно, чи то подобно, як чоловік отак уп'ється» (Франко, 1904, с. 124).

Для підкреслення й посилення особливого національно-культурного колориту І. Франко не перекладає, а транслітерує окремі лексичні одиниці з національною символікою, як-от: *Droschke*, *Kladderadatsch*. Це свідчить про бажання автора напряму ознайомити німецькомовного читача з історією та культурним надбанням українського народу.

Відображаючи у перекладі власні назви, І. Франко зазвичай використовує загальноприйняті перекладацькі методи: транскрипцію, транслітерацію чи транспозицію. Топоніми письменник в основному транслітерує латиницею: «*Stryier Park*» – Стрийський парк, «*Boryslav*» – Борислав, «*Ostgalizien*» – східна Галичина, «*Lemberg*» – Львів. У перших двох прикладах письменник використовує транслітерацію латиницею з урахуванням правил українського словотвору, у подальших застосовує транспозицію – історично закріплений в німецькій мові топонім. Під час перекладу прізвищ головних персонажів письменник знову ж таки користується транслітерацією латиницею: «*Kalaburda*» – «Галабурда», «*Bidolacha*» – «Бідолаха». У перекладі імені Thomas I. Франко застосовує як транлітерацію для перекладу імені апостола: «*Apostel Thomas*» – апостол Тома, так і транспозицію для перекладу імен персонажів: «Хома».

Для перекладу німецькомовних фразеологічних пар слів – лексичних одиниць, які передають особливості національного світобачення, а саме, прагнення точнішого висловлювання – «*wohl oder übel*», «*Fährlichkeiten und Widerwärtigkeiten*», «*den geradesten und ebensten Weg*», «*klar und weit*», «*arm und reich*» автор підшукує близький за значенням і структурою український еквівалент: «сяк-не-так», «противності та перешкоди» «найпростішу і найрівнішу дорогу», «ясно і широко», «бідний і багатий». Також, залишаючись вірним українському менталітету, автор використовує в німецькомовному тексті кальки українських стійких метафоричних виразів, як-от: «Теліпав, як грушу, обвішану твердошкірими грушками» (Франко, 1904, с. 125) – «*schüttelte ... wie einen mit hartnäckigen Früchten beladenen Birnbaum*» (Franko, 2016, с. 56), «мовитва до скляного бога» (Франко, 1904, с. 124) – «*seine Andacht bei dem gläsernen Gott*» (Franko, 2016, с. 56). Наразі автор використовує і калькування з німецької, що були на той час загальноживаними у Галичині: «*intervenieren*» – «інтервеніювати», «*gratulieren*» – «гратулювати», «*Zuwachs*» – «цувакс». Інколи такі калькування вимагають також певного роз'яснення, як, наприклад, в

епізоді з одягом, котрий потребує в німецькомовному тексті «*einer Indemnisation*», а в українському: «якоїсь індемнізації, а бодай невеличкої санації». Та найчастіше І. Франко користується загальноприйнятими метафоричними виразами, чи прислів'ями, що мають схоже звучання в багатьох європейських мовах, як-от: «*Wer nichts hat, kann nichts verlieren*» (Franko, 2016, с. 67) – «Хто нічого не має, той не може нічого стратити» (Франко, 1904, с. 142), «*sie wird neues Leben säen auf den Ruinen des alten*» (Franko, 2016, с. 66) – «посіє нове життя на руїнах старого» (Франко, 1904, с. 143), «*verdammte nicht, damit du nicht verdammt wirst*» (Franko, 2016, с. 69) – «не осуджуй, щоб і тебе не осудили» (Франко, 1904, с. 144), «*Im Trüben zu fischen*» (Franko, 2016, с. 66) – «ловити рибу в каламутній воді» (Франко, 1904, с. 142). Наявність такого еквіваленту підтверджує той факт, що національний за своєю сутністю процес фразеологізації багато в чому ґрунтується на осмисленні одних і тих самих або схожих денотатів, завдяки чому і створюються однакові або дуже подібні фразеологічні вирази.

Якісним відхиленням також ми вважаємо використання в автоперекладі оповідання численних народних фраз і приказок, що мають національне зафарблення і відрізняються від тексту оригіналу підвищеною експресивністю: «*in unbewusster Erwartung des Morpheus*» (Franko, 2016, с. 56) – «пильно слухаючи чмелів» (Франко, 1904, с. 124), «*verzog keine Miene*» (Franko, 2016, с. 56) – «неборазі відразу світ замакітрився» (Франко, 1904, с. 124).

На останок слід відмітити, що в обох текстах автор залишає без перекладу і пояснень популярні на той час революційні вирази французькою і латинською мовами: «*Also was? Mord, Barrikaden, à la lanterne?*» (Franko, 2016, с. 66) – «Значить що-ж? Убійства, барикади, á la lanterne?» (Франко, 1904, с. 142), «*ihm die Unhaltbarkeit der gegenwärtigen Ordnung an allen Punkten ad oculos zu demonstrieren*» (Franko, 2016, с. 66) – «мусимо ad oculos задемонструвати йому неможливість удержання теперішнього порядку на всіх точках» (Франко, 1904, с. 143), «*die mit dem durch das Volk und für das Volk Errungenen gern tabula rasa machen wollten*» (Franko, 2016, с. 67) – «що раді би зробити tabula rasa зі всім, що здобув народ і що виборено для народа» (Франко, 1904, с. 143).

Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що серед прийомів відтворення національних реалій в україномовному автоперекладі німецькомовних текстів І. Франка переважають стійкі відповідності, конкретизація реалій за допомогою уведенням експресивного компонента, транслітерація, транскрипція, транспозиція. Автор використовує у перекладі міжмовні якісні та кількісні відхилення з метою культурної адаптації тексту до загальноприйнятих національних традицій. Така дія є основою суб'єктивної перекладацької стратегії І. Франка: домінанти його перекладу знаходяться в системі координат «оригінал-переклад-цільова культура» і спрямовуються на цільову – українську культуру. У перспективі вбачається надзвичайно плідним дослідження національних реалій у авто перекладах І. Франка з української на німецьку мову.

Список використаної літератури

1. Бендзар Б.П. Поетична спадщина І. Франка німецькою мовою. Республіканський міжвідомчий збірник «Українське літературознавство». Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1971. Вип. 14. С. 46-51. **2. Влахов С.,** Флорин С. Непереваемое в переводе (реалии). Мастерство перевода. М., 1970. С. 433-454. **3. Сукенников П.** У Ивана Франко (Письмо из Берлина). Иван Франко в воспоминаниях современников. М.: Изд-во Худ. л-ра, 1966. С. 214–224. **4. Франко І.** Хома з серцем і Хома без серця [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу: www.twirpx.com/file/698963/ та <http://toloka.hurtom.com>. **5. Vivere** Momento! Anthologie deutschsprachiger Werke von Ivan Franko. Lwiw, VNTL - Klasyka, 2016. 234 с.

References

1. Bendzar B. (1971) Poetychna spadstschyna I. Franka nimetskoju movoju [I. Franko's poetic heritage in German] Respublikanskii mizhvidomchyi zbirnyk "Ukrainske literaturoznavstvo" [Republican interdepartmental collection "Ukrainian Literary Studies"] (pp. 46-51). Lviv [in Ukrainian]. **2. Franko I.** Khoma z sertsem i Khoma bez sertsia / Access modes: <https://www.twirpx.com/file/698963/> ; <http://toloka.hurtom.com>. [in Ukrainian]. **3. Sukennikov P.** (1966) U Ivana Franko (Pismo iz Berlina). Ivan Franko v vospominaniyakh sovremennikov [Ivan Franko (Letter from Berlin). Ivan Franko in the memoirs of his contemporaries] (pp. 214-224). Moskva [in Russian]. **4. Vivere** Momento! (2016) Anthologie deutschsprachiger Werke von Ivan Franko [Anthology of German-language works by Ivan Franko]. Lviv [in German]. **5. Vlahov S.,** Florin S. (1970) Neperevodimoje v perevode (realii). Masterstvo perevoda [Untranslatable in translation (realities). Mastery of translation] (pp. 433-454). Moskva [in Russian].

Кобзар О.І. Особливості відтворення реалій з національно-культурним компонентом значення у художньому перекладі

У статті розглянуто специфіку відтворення національних реалій в авто перекладах німецькомовних творів І.Франка. Сформульовано визначення поняття «національна реалія», вивчено закономірність адекватного відтворення реалії певної культури засобами цільової мови. В результаті дослідження встановлено, що серед прийомів відтворення національних реалій в україномовному автоперекладі німецькомовних текстів І. Франка переважають стійкі відповідності, конкретизація реалій за допомогою уведенням експресивного компонента, транслітерація, транскрипція, транспозиція. Автор використовує у перекладі міжмовні якісні та кількісні відхилення з метою культурної адаптації тексту до загальноприйнятих національних традицій.

Ключові слова: переклад, національна реалія, експресивний компонент, транслітерація, транспозиція.

Кобзарь Е.И. Особенности отображения реалий с национально-культурным компонентом значения в художественном переводе

В статье рассмотрена специфика отображения национальных реалий в автопереводах немецкоязычных произведений И. Франко. Сформулировано определение понятия «национальная реалия», изучено закономерность адекватного воспроизведения реалии определенной культуры. В результате исследования установлено, что среди приемов воспроизведения национальных реалий в украинском автопереводе немецкоязычных текстов И. Франко преобладают устойчивые соответствия, конкретизация реалий с помощью введения экспрессивного компонента, транслитерация, транскрипция, транспозиция. Автор использует в переводе межъязыковые качественные и количественные отклонения с целью культурной адаптации текста к общепринятым национальным традициям.

Ключевые слова: перевод, национальная реалия, экспрессивный компонент, транслитерация, транспозиция.

Kobzar O.I. Features of recreation of realities with the national and cultural values component in the literary translation

The article considers the specific of national realities recreation in the autotranslations of I. Franko's German works. It has been determined the concept "national reality", analyzed regularity of adequate recreation of certain culture reality with facilities of target language. It is set as a result of research, that among the receptions of national realities recreation in Ukrainian autotranslations of I. Franko's German texts fixed expression, specification of realities with introducing of expressive component, transliteration, transcription, transposition are prevailed. The author uses in his translation interlingual quality and quantitative rejections with the aim of cultural texts adaptation to the generally accepted national traditions. Interlingual rejections are transformation at the level of form and are usually predefined, by the factor of interlingual asymmetry. Because of German pragmaticness and conciseness the writer needs more Ukrainian text for exposition and elucidation of his own opinion, that results in quantitative rejections. As quality rejections in his autotranslation we mean the using a lot of folks phrases and words, that have national element and differ from the original text by increase expressivity. Such action is the basis of Franco's subjective translating strategy: his translations dominants are in the system of coordinates "original-translation-target language" with a focus on a target - Ukrainian culture.

Keywords: translation, national reality, expressive component, transliteration, transposition.

Стаття надійшла до редакції – 27.09.2018 р.

Стаття прийнята до друку – 27.09.2018 р.

Рецензент – д.філ.н, проф. ЛНУ

імені Тараса Шевченка, Моїсеєнко О.І.